

שבועת רמח"ל לחדול מלחבר ספרים על פי 'מגיד' מהותה ותוצאותיה

Author(s): מ' בניהו

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשל"ז), חוברת א - ב, pp. 24-48

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060203>

Accessed: 26/11/2011 11:48

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

שבועת רמח"ל לחדול מלחבר ספרים על-פי 'מגיד', מהותה ותוצאותיה

מאת מאיר בניהו

משנודע ברבים על ה'מגיד' של רמח"ל שהיה דובר בו ומגלה לו סודות עליונים¹ ועל-פיו כתב כמה ספרים: חיבור על התורה בלשון הזוהר שקורא לו 'זוהר תניינא', תיקונים חדשים ופירוש על ספר קהלת, נתעורר נגדו פולמוס גדול שפרץ את תחומן של קהילות איטליה, שטף ועבר לקהילות אשכנז ופולין ומשם נתפשט ונתחזק. תוצאותיו היו, תחילתן — תביעה שלא יוסיף לחבר חיבורים בדרך הזוהר ושללא ימצא בהם רמז כלשהו לגילויי מגיד, וסופן — הכרזת חרם על כתביו וגניזתם. השפעה גדולה נודעה ל'הסכמות' אלו על יצירתו של רמח"ל ועל חייו. בעטיו של הפולמוס נטש את חברתו בפאדובה, עקר לאמסטרדם ומשם עלה לארץ-ישראל.

פרשת הפולמוס, עם שהיא ידועה ומקורוהיה נתגלו עם פירסום ספר האיגרות של רמח"ל², עודנה זקוקה למחקר. שלא כיצירתו הפיוטית של רמח"ל ושכדכוותיה, הפרשיות הכרוכות בכתבי הקבלה שלו, בתורת הגאולה ובקורות חייו נותרו עלומות. המחקרים החדשים לא העלו להן ארוכה ובכמה סוגיות יותר מאשר קרבונו לגילוי האמת הרחיקונו ממנה. מה היו נימוקיהם האמיתיים, הגלויים והנסתרים של יריביו של רמח"ל, פעולת תומכיו ובייחוד עמדתו המופלאה של רבו הגדול ר' ישעיה באסאן מריג'יו, שבימינו תמך בתלמידו בכל עוז וגילה חיבתו אליו למתנגדיו, ובשמאלו הוכיחו וניסה לבלום כל מעשה שלו אשר יכול ליתן נשק בידי יריביו לנגחו, והנהיג את הספינה בים הסוער בידיים אמונות³.

במאמר זה לא יהא עיסוקנו אלא בנוסח שבועת רמח"ל הראשונה שנעשתה בפאדובה

1 עיין מ' בניהו, ה'מגיד' של רמח"ל, ספר זכרון לישעיהו זנגה (=ספונות, ה), תשכ"א, עמ' רצט—שלו.

2 ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו — אסף אגרות ותעודות מכונסות... על-ידי ד"ר שמעון גינצבורג, תל-אביב תרצ"ו (להלן — אגרות רמח"ל). רובן של האיגרות ככולן נדפס על-פי הכתבים בפרשת הפולמוס שהיו בבית ר' ישעיה באסאן בריג'יו ועתה שמורים בגניזת-המדרש לרבנים בניו-יורק, ס' 4022. Mic. תצלומו במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שליד בית הספרים בירושלים, ס' 29827. מהדורת גינצבורג עם כל חשיבותה אין בה כדי לספק צורכי הביקורת המדעית ואנו תיקננו הלשונות על-פי כתב-היד.

3 מלאי חן וטוהר הם דבריו אלה לרמח"ל: "לאב אני לך ואביך אהיה לעד לעולם, או מיסר מלא תוכחות או רחמן מלא רחמים, כפי צורך השעה. יהי רצון שיגולו רחמי על מדותיך הטובות ושתתן כבוד לאלקי ישראל". שם, עמ' קמז; כ"י ס' 38.

והוא פירוש אשר אלפי (אע"פ בע שרם) —

והוא מזהב יפה ואלהב למעט ולרובו נקום נאליע מאליע חלקי צהר כזה. והוא
לרובו יפה רחוק לרובו רבם על מלא חסד סגור סוף נעמן עמודי נאליע
אח סורי נאליע נאליע סוף חסד סגור נאליע אלהב למעט. אע"פ כזה
וכזה לרוב סוף לרוב כזהב כזהב קבול על בזהב במקום זה חסד כן אלהב
סוף קטן נאליע סוף סוף נאליע אע"פ כזהב סוף נאליע על אלהב נאליע
על אלהב על אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף
אע"פ אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף

והוא מזהב יפה ואלהב למעט ולרובו נקום נאליע מאליע חלקי צהר כזה. והוא
לרובו יפה רחוק לרובו רבם על מלא חסד סגור סוף נעמן עמודי נאליע
אח סורי נאליע נאליע סוף חסד סגור נאליע אלהב למעט. אע"פ כזה
וכזה לרוב סוף לרוב כזהב כזהב קבול על בזהב במקום זה חסד כן אלהב
סוף קטן נאליע סוף סוף נאליע אע"פ כזהב סוף נאליע על אלהב נאליע
על אלהב על אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף
אע"פ אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף

והוא מזהב יפה ואלהב למעט ולרובו נקום נאליע מאליע חלקי צהר כזה. והוא
לרובו יפה רחוק לרובו רבם על מלא חסד סגור סוף נעמן עמודי נאליע
אח סורי נאליע נאליע סוף חסד סגור נאליע אלהב למעט. אע"פ כזה
וכזה לרוב סוף לרוב כזהב כזהב קבול על בזהב במקום זה חסד כן אלהב
סוף קטן נאליע סוף סוף נאליע אע"פ כזהב סוף נאליע על אלהב נאליע
על אלהב על אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף
אע"פ אלהב סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף סוף

בשלושה לחודש מנחם ת"צ והשנייה בפראנקפורט דמיין בשבעה עשר בטבת תצ"ה; כיצד התייחס רמח"ל לשבועתו, כלום קיימה כלשונה ושמא בא עליה בעקיפין, או שכוח היצירה שפעם בקרבו בעזר לא נתנהו יכול לבלום את קולמוסו, שרה עם השבועה ויכול לה? נוסח השבועה ידוע היה מספרו של ר' יעקב עמדין 'תורת הקנאות'⁴, שבכלל הכתבים שכנגד כיתות השבתאיות קבע מדור לרמח"ל. נוסח כיוצא בו נמצא בצרור האיגרות החשוב שבגנזי בית-המדרש לרבנים בניו-יורק⁵, ומתוכו הדפיסו ש' גינצבורג עם אוסף האיגרות⁶ (להלן: נוסח ב). באוסף האוטוגראפים על-שם שבדרון שבגנזי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים מצוי נוסח אחר, קצר יותר, כתוב וחתום בידי רמח"ל. אף הוא נדפס בספר הנ"ל (להלן: נוסח א)⁷.

שינויים גדולים מצויים בנוסח אף-על-פי ששניהם נכתבו ונחתמו באותו יום וקוימו בבית-דין שהוקם לעניין זה. וגדולה התמיהה: כיצד שני כתבים מקוריים הבאים כאחד, לא ראי זה כראי זה ועם הצד השווה שבהם הרי גדול הוא הצד השונה, ואיזהו הנוסח שכוחו היה יפה ועל-פיו צריך היה לנהוג רמח"ל? לשאלות אלו טרם ניתנה תשובה שיכולה להתקבל על הדעת. ש' גינצבורג, שהקדיש שנים הרבה מחייו לפירסום כתבי רמח"ל וכתב עליו דברים שברגש ובפיוט, כתב בפשטות שנוסח א הוא עיקר ומצא רבב בנוסח ב, אף הטיל בו חשד זיוף "לשם כוונה מיוחדת ושעל כל פנים יש להעמיד סימן השאלה בצדו"⁸. וכל כך למה? משום שבו "נוספו כמה סייגים שאינם בטופס הראשון". אף הוא חכך בדעתו אם לא נעשתה "קנוניה בין ר' ישעיה באסאן והרבנים אתו ובין רמח"ל לחבר שני טפסים אחד כלפי פנים ושני כלפי חוץ", והוא עצמו הפריך זאת "על יסוד הוכחות פסיכולוגיות פנימיות" ומעיון "מעמיק באגרות" שכבש לעצמו. על יחסו של רמח"ל לשבועה אמר גינצבורג כי הוא "נשאר נאמן [לת] עד יומו האחרון". ברם, במחקר החדש על רמח"ל נשמע קול ענות גבורה, שמדברי עצמו נשמע "במפורש על ביטול החרמות מצדו". לפי סברה זו —

בבית מדרשו של רמח"ל וכן בחוגי תלמידיו ומעריציו במקומות אחרים באיטליה התייחסו לחרמות מלכתחילה כאל כתבי פלסתר מרושעים, כפי שמעידים הטפסים המקוריים וההעתקים המרובים שנשתמרו מכתבי רמח"ל, על אף הגזירות והגיוזומים של רבני ויניציאה⁹.

4 למברג תר"ל, עמ' 102—103.

5 ראה הערה 2. טופס כיוצא בו היה בידי אברהם צבי הלוי בפאדובה ואצלו ראהו אלמנצי. עיין במאמרו על רמח"ל, כרם חמד, ג, תקצ"ח, עמ' 118, 152, הע' 77.

6 נספחות, חלק ב, עמ' תי—תיא. כ"י סי' 44. ראה תצלום א.

7 חלק א, עמ' קעו—קעז.

8 שם, מבוא, עמ' 22. במקום אחר כתב: "קרוב הדבר שחלו בו ידים בכוונת-מכוון". שם, עמ' קצה, הע' 399.

9 'תשובי, דרכי הפצתם של כתבי קבלה לרמח"ל בפולין ובלטא, קרית ספר, מה (תש"ל),

ראוי, איפוא, לסכם את דברי רמח"ל ואת דברי המיימנים והמשמאילים בני הדור. תחילה נבדוק את העדויות ורק אחר-כך נדון במסקנה הנ"ל ועל מה אדניה הוטבעו.

א

ארבעה חכמים באו לפאדובה בשלהי תמוז ת"צ לחקור את רמח"ל על טיבו של המגיד ולבחון את כתביו. ראשון שבהם היה רבו ר' ישעיה באסאן ועמו נמצאו והיו נחמיה חי בן יעקב הכהן מפירארה (סופו שהמיר דתו), ר' יעקב ב"ר עמנואל בלילוס ור' משה מנחם ב"ר שמחה מררי, שניהם מוויניציאה. השפעת ר' ישעיה באסאן על רמח"ל היתה גדולה. עתים סבר רמח"ל שרבו מטה אוזן קשבת ליריביו ומשום כך דבריו לתלמידו היו בהם גם תרעומת ואזהרה, אף-על-פי-כן לא סרה מעל רמח"ל אימת רבו וכבודו. הוא קיבל עצת רבו ונשבע לבל יוסיף לכתוב "עוד שום חיבור בל' זוהר או באיזה לשון שיהיה בשם מגיד או נשמות קדושים", ולגנוז כל ספריו שנתחברו בדרך זו. בנוסח השבועה פירש שלא קיבל עליו הגבלות אלו אלא כדי שלא "לגרום ח"ו מחלוקת בין קהל ה'" ומשום "שכך הורני לעשות מ"ו הנ"ל". רוצה לומר לא שכך היתה דעתו אלא שבמסיבות שנוצרו לא נמצאה דרך אחרת טובה, וכל זה עשה 'בנפש חפצה'. הווי אומר שרמח"ל הכיר וידע שדרך זו היא הנאותה והתגונה ביותר לעניין שהוא לכשעצמו אינו צודק כלל¹⁰. רצון והסכמה יש כאן ולעניות דעתי אין כאן כל רמז לכפייה. עד כאן הצד השווה שבין שני הנוסחאות.

נוסח ב הוא ארוך יותר ומרובים בו התנאים שמגמתם להצר את צעדי רמח"ל אבל יש בו גם תנאי לזכותו שאינם בנוסח א. בנוסח ב יאמר רמח"ל שרבו ציווה עליו "לעזוב מלחבר החיבורים השונים שהייתי מחבר בחכמת האמת, ובפרט אותן שחיברתי בלשון הזהר...". כלומר לאו-דווקא הספרים שחיבר על-פי מגיד. לא זו בלבד, אלא שרבו דרש ממנו "לעזוב לחלוטין ולסלק ידי לגמרי מעשיית ייחודים וחיבורים בחכמת האמת באיזה לשון שיהיה

עמ' 135. תשבי חזר על כך בנעימה מתונה במקצת מבלי להתייחס למה שכתב למעלה: "שרמח"ל ראה בחתימתו על כתב ההתחייבות בפאדובה מעשה כפוי שתוקפו מעורער ומותר להתחכם לו אפילו להפר אותו באין ברירה, וגם בני חברתו התייחסו כך לשבועה הכפויה של רבם" (שם, עמ' 137).

10 כעשרה חודשים לאחר-מכן, ב"לג לעומר תצ"א, כתב רמח"ל לרבו: "כי הרב נתקע כ"ת לאסור אסרים בזמן ההוא. ואני, חי נפשי, לא הייתי מקבלם אם לא שהשעה היתה צריכה לכך, וכבוד הדרת כ"ת שהייתי חייב לשמוע אליו כדברי רבי מובהק. אך עיני כ"ת תחזינה מישרים, כי לא הדין כך" (אגרות רמח"ל, עמ' רלב; כ"י סי' נב). מעדות חכמי ויניציאה אתה שומע שדין ודברים קשים עברו עם רמח"ל ולא קיבל עליו אלא מקצת הסייגים. ואלה דבריהם: רמח"ל "צעק על כל דבר ודבר, מנגד ומתוכח, עד שלבסוף לא היה בנו כח להוציא מתחת ידו אלא אותם הדברים שרצה לחייב את עצמו באותו הכתב... ולא נתקיימה מחשבתנו" (שם, עמ' רסג). ברם, עדות זאת איננה נקייה מנעימות שמגמתן קטיגוריה על רמח"ל וכבר נתערעה חזקתה (ר' דרך משל שם, עמ' רסה).

בשם מגיד או נשמות קדושים, כל עוד שאהיה בחוצה לארץ". עניין הייחודים מובן, שבעשייתם היתה באה לו ההשגה, אבל האיסור לחבר חיבורים מלווה בתנאי אחר שפותח פתח להמשך יצירתו בחכמת האמת:

ורק אני משייר כח לעצמי לחבר מדעתי בלשון הקדש לבד, ובלבד שלא בשם מגיד ונשמות קדושים. אמנם בתנאי מפורש ג"כ, שלא אפרסם שום חיבור לשום אדם בעולם עד יעבור תחת שבט מוסר מורי הרב הנז' ושאר חכמי ישראל אשר יראה בעיניו.

ומה ייעשה בספרים שכבר חיבר? בנוסח א התחייב רמח"ל "להיות מאסף אלי וגונזו כאשר ירצה כ"ת [רבו] כל חיבורי אשר עשיתי עד היום הזה עפ"י המגיד ונשמות קדושים שלא יצאו חוצה אלא על פיו כל ימי חייו". כלומר הרשות ניתנה לרמח"ל לגנוז את חיבוריו תחת ידו. נוסח ב הוא שונה שינוי משמעותי, שבו נאמר: "ולתשלוש קיום דברי ונדרי הנז', מסרתי ליד מורי הרב הנז' גר"ו כל החיבורים שחיברתי עד הנה בחכמת האמת לגונזן היטב כאשר ייטב בעיניו". בשני הנוסחים אין חתימת ר' ישעיה באסאן. הדברים שאמר לו רבו נכללו בהודאת בעל דין ומה כוח יפה מזה? החכמים האחרים ישבו שלושתם כאחד ואישרו וקימו את הכתב. מן הכתיבה ניכר שנוסח קיום בית-הדין, הוזה בשניהם, נכתב בידי ר' משה מררי.

בשני הנוסחים אין אתה מוצא דבר על פיסול שנמצא בכתביו של רמח"ל. אדרבה, לא שספריו ראויים לכך אלא שהשעה והעניין צריכים לכך. בנוסח א הנימוק לשבועה הוא החשש ש"באיזה צד ח"ו יצא מהם חורבה לפי חומר ענינם". כיוצא בו בנוסח ב: "חומר ענין המצאת חיבורים חדשים בחכמת האמת אשר לא שערם הראשונים... ושמא ח"ו באיזה זמן וענין יהיו למכשול ולפוקה לבית ישראל". השינוי החשוב ביותר הוא בדבר טיבו של המגיד. בנוסח א אין אתה מוצא דבר שעשוי להטיל ספק בהיות מגיד לרמח"ל, ושהחיבורים שלו אכן נכתבו בהשראתו. בנוסח השני תופעה זו הוגבלה לדעת רמח"ל, ובו נאמר: "ואע"פ שלפי דעתי חיברתי ע"פ מגיד ונשמות קדושים אשר יראה לי שנתגלו אלי ושמפיהם כתבתי על הספר בדיו". אין ספק שהשבועה נוסחה בצורה מחוכמת ביותר וגם בנוסח השני נשמר כבודו של רמח"ל ולא נפגע כמלוא נימה, ולא היה שמץ של פיקפוק שדברים שקיבל רמח"ל על עצמו אכן כך ראם וקידשם.

תעלומה גדולה היא, איפוא, כיצד באו שני נוסחים אלה כאחד אף-על-פי שאינם שווים? הטענה שהנוסח השני יש בו אבק זיוף, לא זו בלבד שהיא רחוקה מלהתקבל על הלב אלא שכתב-היד המקורי טופח על פניה. נוסח השבועה הוא בכתב-ידו של ר' ישעיה באסאן ובו חתימתו של רמח"ל וחתמתם של החכמים הנז'ל המעידים על אמיתותו. קיום בית-הדין הוא ממש כבנוסח א ובכתיבתו של ר' משה מנחם מררי. כיוון שטופס זה נשמר באוסף האיגרות הנז'ל נמצא אתה למד שהוא הנוסח שניתן למשמרת בידי רבו. מן הטקסט עצמו אי-אפשר יכול לומר מה ראשון ומה אחרון. ברם, שורת ההיגיון אומרת שהקצר קודם,

והעיון בחליפת האיגרות שלעניין הפולמוס מלמד על ראשון שהוא ראשון ועל אחרון שהוא אחרון והלכה כאחרון. ויבוא המעשה ויעיד על ההלכה. הכתבים נלקחו מידי רמח"ל ונמסרו לרבו. רמח"ל חדל מלייחד ייחודים. הנוסח השני נפוץ היה ובכל מקום שמוצא אתה אזכרות מנוסח השבועה אין הן הולמות אלא לשון אחרון¹¹. אם כן מה ראו לשנות את הנוסח הראשון ולכתוב אחר תחתיו? יכול אתה לומר שקיצורו של הראשון גרם לחשש שפתחים בו לספיקות ולחילוקי-דעות בין רמח"ל ותומכיו לבין יריביו, אלא שבמקומה עומדת השאלה: אם כך על שום מה הירבו על רמח"ל בתנאים? אמת, עם שיש בתנאים להחמיר יש בנוסח זה גם להבהיר מה שהותר לו לעשות, אבל אין בכך כדי ליישב את השוני שבתוכו. דומה שעובדת היות הראשון בכתב-ידו של רמח"ל והשני בכתב-ידו של רבו, יש בה כדי להסבירו-דבר. הנוסח הראשון רמח"ל כתבו וכלל בו בקצרה מה שנדרש ממנו. לא הספיקו לחותמו וכבר נפלו הפרשיות ביניהם. לא זזו משם עד שר' ישעיה באסאן חיבר נוסח אחר ונתקבל על הכל. הטופס הראשון לא נקרא ונשאר בידי רמח"ל, והטופס השני, שהיה לעיקר, הופקד בידי ר' ישעיה באסאן.

ב

מכאן נפנה לבירור יחסו של רמח"ל לשבועה. כלום מסר את כל הכתבים שהיו בידו או הסתיר חלק מהם ושמא נותרו העתקות מן החיבורים בידי תלמידיו? מקום ניתן להניח שנעשה חיפוש בביתו של רמח"ל ובבית-מדרשו, שהרי כשהתריסו יריביו כנגדו על ספר תהלים שחיבר, אמרו "בחקירה ודרישה שנעשית בביתו בחדש מנחם שנת הת"ץ נתפס כנגב כשנמצא זה החבור עצב"ם בבית גנזיו"¹², וכן ספר השבעות לסטרא אחרא. טענות אלו הוכחו ונידונו כעלילת שווא, אבל דומה שאין בנפילת היסוד העיקרי של הטענות ביטולה של עובדת החיפוש.

לא זו בלבד, הודאה ממחנה מתנגדיו של רמח"ל ומראשיהם בידינו. ר' יעקב הכהן פאפירש אב"ד פראנקפורט דמיין, הודיע שגם ההעתקים נאספו וקובצו, ונמצאו כמה חיבורים שהיו מהם שניים ושלושה העתקים¹³. ואכן היתה לרמח"ל שליטה על כתביו. הוא לא נתן להעתיקם אלא למקצת מתלמידיו הנאמנים ואסר עליהם למסור את חיבוריו לאחרים ולא רק להעתקה אלא גם לעיון¹⁴.

11 ראה להלן והע' 33; אגרות רמח"ל, עמ' ריט. וראה במאמר תפילות וייחודים של רמח"ל להשגה, 'טמירין', ב [בדפוס].

12 אגרות רמח"ל, עמ' שלו; כ"י סי' 113. חיבור עצבים, מליצה היא על-דרך הושע ד, יז. ושיעורו: עבודה זרה.

13 ראה להלן.

14 ראה במאמר חיבורים בקבלה של רמח"ל שנתייחסו לו ואינם לו וחיבורים בלתי ידועים שלו, שיופיע ברצות ה' במקום אחר.

ר' ישעיה באסאן והרבנים שנמצאו עמו בפאדובה נקטו את כל כללי הנהירות. הם הגיחו את כל הכתבים שנמצאו והעתקותיהם בתוך תיבה גדולה, "גם על גב התיבה היה שק מחותם אותן הכתבים שמחוץ לתיבה... רשום בכתב אמת שמותם של אותן ספרים". דברים אלה כתבם ר' יעקב הכהן והעיד: "וכן נמצא וכן היה"¹⁵. התיבה היתה "חתומה באלף עזקאן ורשת ח"ח (חרם חמור) פרושה עליה, בל תגע בה יד"¹⁶, והופקדה בבית דודו של רמח"ל, ר' משה ב"ר שמריה היילפרון. דומה שלא בחרו בו אלא משום שיחסי עם רמח"ל היו משובשים¹⁷ כדי להרחיק כל חשד, ולא זו בלבד אלא ששני מנעולים עשו לה לתיבה. המפתח האחד נטל ר' ישעיה באסאן עמו והמפתח השני מסרו לנחמיה הכהן מפירארה, ואייאפשר היה לפותחה אלא במעמד שניהם¹⁸.

בו בחודש שנכתב נוסח השבועה בישר ר' שמשון מורפורגו לר' משה חאגיז, הלוחם הגדול לביעור ספרי רמח"ל, ש"הכתבים והחבורים שחבר בח"ה (בחכמת האמת) בלשון הזוהר הקדוש בשם מגיד או נשמות הקדושים" נלקחו מרמח"ל והושמו 'תיק בתוך תיק' מופקדים בידי מוהרר"י הגו"¹⁹. ונכבדות דיבר ברמח"ל "שהטה אוון שומעת דברי חכמים ביראת חטא וענוה ובמסוה הבושה אשר על פניו. נידון אותו לכף זכות... וסופו הוכיח על תחילתו שלא גבה לבר". לדבריו אלה יש להטות אוון שהרי לא היה ר' שמשון מורפורגו מתומכי רמח"ל. ר' משה חאגיז בירך על המוגמר וכתב לישיבה הכללית בוויניציאה "כי שמח הוא על השקט הענין הזה בשלום ושכך טוב לישראל"²⁰.

לא יצא זמן מרובה וכבר החלו להישמע בוויניציאה שמועות שאין רמח"ל מקיים את שבועתו. אף ברבו דיברו פהלה ואמרו שהגיה בידי רמח"ל מפתח "לפתוח את התיבה אשר בבית דודי יצ"ו ושאני הלכתי אליו בכל יום לבעבור זאת"²¹. אבל שמועה זו נקטפה בעודנה באיבה ומאז לא נמצא פוצה פה ומערער. ר' שמשון מורפורגו כתב שבאותם הימים "נשקעה אש המחלוקת... אין פרץ אין יוצאת ואין צוחת"²². גם בין ר' ישעיה באסאן

15 אגרות רמח"ל, עמ' שצה; כ"י סי' 129. גינצבורג קרא שם במקום שק ואין לו מובן. ורצונו לומר שהתיבה לא הכילה כל הכתבים, ומה שלא נכנס לתיבה הונח בשק, שגם אותו חתמו.

16 דברי ר' שמשון מורפורגו (שם, עמ' ססד; כ"י סי' 117). ואלה דברי רבו של רמח"ל: "שכל כתביו הרמוזים, סגור חותם צר מאז על ידי נגנזים, ונח"ש שרף עליהם נקשר". שם, עמ' רנב; כ"י סי' 108.

17 במקום אחד נכתב שמו משה בכמ"ר שמעון אלפרון (שם, עמ' שכח; כ"י סי' 112). כלום עליו אמר רמח"ל שהוא היחיד בפאדובה שלא האמין במגיד שלו וכינתו 'השוטה הגדול'. ראה במאמר הנזכר בהע' 1, עמ' שיט.

18 אגרות רמח"ל, עמ' רצג, שנו, תיג (היא איגרת ר' ישעיה באסאן. ראה להלן, הע' 47), תכ. וראה גם אלמנצי במאמרו על רמח"ל, כרם חמד, ג, עמ' 155, הע' 88.

19 שם, עמ' ריג; כ"י סי' 92.

20 שם, עמ' ריט; כ"י סי' 47.

21 שם, עמ' ריט; כ"י סי' 47. וראה להלן והע' 30.

22 שם, עמ' שלא; כ"י סי' 111.

ורבני ויניציאה שררו יחסי שלום וידידות²³. באותו מכתב שבו כתב רמח"ל לרבו על דעיכת השמועות הודיעו ששוקד הוא על קיום השבועה ולא זו בלבד אלא שהוא עשה לה סייגים, וכך כתב לו:

ולא די שאין אני רוצה שיצאו חיבורי החוצה, אלא כי אפי' לאוהבים וריעים אינני רוצה עמהם פרסום גדול, לבד שנים ושלש אשר נאמנו לי. לא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך. שום חיבור איני חפץ שיצא מתחת ידי החוצה כי אם איזה פירושים... אשר לא חלה עליהם שבועתי. אלה אפשר שאיזה פעם אני מתחת ידי לאיזה יחיד²⁴.

בערב חג הסוכות תצ"ב חזר רמח"ל והודיע לרבו: "כי אני ת"ל שומר משמרת שבועתי בכל תוקף ואינני מיקל בספיקא דאורייתא"²⁵.

שלוש שנים נתקיים מצב זה. עתים חזרו יריביו והפריחו שרמח"ל סוטה מן השבועה ונשתתקו, משום שלא היתה אוזן כרויה לשומעם או נתבדו. בראשיתה של שנת תצ"ה ביקר רמח"ל בוויניציאה, כנראה לשם הדפסת ספרו 'מאמר הויכוח'²⁶. אותה שעה קם אחד בוויניציאה, ששמו הושווה בכינוי 'שלום בן כל חוזה'²⁷, והגיד בפני חכמי הישיבה הכללית שרמח"ל "הולך למסעיו לעיר אמשטרדם המהוללה להדפיס כתביו וספריו אשר נגזזו בתחלה... וישלך אחרי גוו שבועות וחרמים"²⁸. דומה שיכולים אנו להעמיד רגליים להשערה שהוא ר' שלמה זלמן מלבוש מחכמי הישיבה הכללית בוויניציאה: שלום בן חוזה עולה בגימטריה שלמה זלמן עם הכולל וקירבה יש בין האותיות. הדבר מתאשש גם מכך שר' שלמה זלמן מלבוש הביא בפני רבני ויניציאה את האיגרות ששלחו אליו רמח"ל ור' יקותיאל גורדון והוא ור' יעקב בליליוס העידו כנגד רמח"ל²⁹. כנראה שמקור השמועה הוא מכתבו של ר' יקותיאל גורדון לר' שלמה זלמן מלבוש מ"יב באלול ת"צ. בלשון רמז כתב שר' ישעיה באסאן נתרצה ליתן לרמח"ל "את הכללים... וגם המאמרים על עין ישראל"³⁰. הדברים סתומים כאן ומפורשים באיגרת חכמי הישיבה בוויניציאה לר' משה

23 ראה י' זנה, אבני בנין — מתנגדי רמח"ל בוויניציאה, ספר השנה ליהודי אמריקה, ג, תרצ"ח, עמ' 156.

24 אגרות רמח"ל, עמ' ריט; כ"י סי' 47.

25 שם, עמ' רלה.

26 הוא ספר חוקר ומקובל. עיין מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, ירושלים תשל"א, עמ' 136; י' אביב, מאמר הויכוח לרמח"ל, המעין (תשרי תשל"ה), עמ' 49—58.

27 כבר ערערתי על זיהויו עם ר' שמחה קאלימאני (שם, עמ' 137). יכולים היינו לשער שהוא ר' יעקב בליליוס. כך נשמע מדברי ר' ישעיה באסאן אלה: "אחר שהבאתי במסורת הברית היה שקט על שימורם... ואעפ"כ אויב הדפו הוא יעקב בליליוס" (אגרות רמח"ל, עמ' שנב). וראה להלן בסמוך.

28 שם, עמ' רנ; כ"י סי' 93.

29 ראה שם, עמ' רסא, רסג—רסד. וראה להלן. על שינוי יחסו של ר' שלמה זלמן לרמח"ל מידיד ליריב, ראה י' זנה, שם (במאמר הנזכר בהע' 23), עמ' 155—158.

30 אגרות רמח"ל, עמ' רסג. ר' יעקב עמדין הוסיף על הכתוב "שכתב וחבר" בסוגריים: ע"פ המגיד. ראה שם, עמ' תל, הע' 117.

חאגיזו. לדבריהם נטל ר' ישעיה באסאן עצמו ספרים אלה מן התיבה "והתחיל ללמוד ממנו ממש עד שנסע משם באמונה שלימה"³¹. כעבור זמן ביקש רמח"ל מרבו רשות להדפיס את מאמר הוויכוח. ר' ישעיה באסאן ניסה להניאו מלעשות זאת ולבסוף הפיק רצון רמח"ל נגד דעתו³².

חכמי הישיבה בוויניציאה, שהיו נוחים לחשוד ברמח"ל, מינו שלושה חכמים שיתוועדו עם רמח"ל ויתרו בו, והם שני חבריהם שנמצאו עם רבו בפאדובה ור' גבריאל ב"ר אליעזר פאדובני. ב"יג בחשוון דרשו מרמח"ל לכתוב כתב התחייבות חדש "שישוב מדרכו הראשונה מללמוד לתלמידיו חכמת הקבלה אשר בדה מדעתו ושיקבל עליו בשבועה ובחרם שלא להדפיס שום חיבור אלא בהסכמת ישיבתנו". רמח"ל השיבם "שהוא מקיים בכל פרטיו" את כתב השבועה "ושהלימוד לתלמידים לא יקרא פירסום אלא בנתינת ההעתקים או בהדפסה. ועל ענין ההדפסה השיב שהוא לא ידפיס שום חיבור אלא בהסכמת רבו וחכמי ישראל אשר יראו בעיניו, כאשר נתחייב במכתב הנ"ל"³³.

דברים שהיו אמורים בלשון ספק הפכו במכתבם של חכמי ויניציאה לר' משה חאגיז לודאי: "כי מן היום הראשון אשר הבטיח שלא ילמוד עוד חבוריו ככלב שב על קיאו... וכל היום וכל הלילה תמיד לא יחשה להבין ולהורות מחכמה אשר בדה מלבו באמרו... לחבר וללמוד ברבים הרשות נתונה"³⁴. קביעת זו של חכמי ויניציאה עשתה לה כנפיים בערי אשכנז³⁵. עם כל זאת חכמי הישיבה הכללית כתבו לרבו לשאול את פיו. ר' ישעיה באסאן השיבם בלשון ברורה וחלוטה: "כי מאז באתי עד הלום, במתג ורסן עדי לבלום, זה לו חמש שנים אשר אין חריץ וחסיר, ואת דברו לא הסיר"³⁶, ולא מעט יתרעם עליהם שאונם קשובה לשמוע דברי שווא ועלילות: "דאפי' מאן דחשיד אממונא לא חשיד אשבועתא... כ"ש גבר חכם לא נדחה ממנו תושיה ולא נראית בו שערוריה". ויותר משדיבר במכתבו אליהם בגנותם על שחשדוהו שמסר לידי רמח"ל חיבורים שנגזזו, כתב באיגרתו לר' ברוך כהנא רפפורט מפירדא³⁷. אף הוא סתר את כל העדויות בעניין ספר השבעות שכאילו נמצא בידי רמח"ל בהיותו בפאדובה. גם רבני פאדובה קינאו לר' ישעיה באסאן ומיחו על החשדות³⁸. כדי להסיר לעז זה מעליו נסע ר' ישעיה באסאן למודינה וביקש מחכמי הישיבה שיבררו פרשה זו ויוציאו מעשה בית-דין. וכך נעשה³⁹. ולא רק

31 שם, עמ' רסט.

32 ראה שם, עמ' רנג; הסכמה ורשות (הע' 26), עמ' 136—137.

33 שם, עמ' רנח; כ"י סי' 95. תנאי זה לא נמצא אלא בנוסח השני. ראה למעלה והע' 11.

34 שם, עמ' רסז.

35 ראה שם, עמ' רצו.

36 שם, עמ' רנג; כ"י סי' 108.

37 שם, עמ' שנב, שנו.

38 שם, עמ' רצב—רצג.

39 שם, עמ' שלז—שמ. טופס היה גם בידי אברהם צבי הלוי ואצלו ראהו אלמנצי (כרם חמד.

ג, עמ' 164, הע' 114).

אליהם פנה אלא גם לרבני מגטובה³⁹. אף-על-פי-כן חזרה הפרשה וניעורה ונתלהטה. מעתה לא זו בלבד שהאשימו את רמח"ל שלא קיים את תנאי השבועה, אלא גם שכפר בה, "שלא הוציא השבועה מפיו", ור' משה חאגיז כינה את שבועתו 'וידוי מרומה'⁴⁰. השתקת הטענות במשך כחמש שנים אומרת דרשני וכבר תמה על כך ר' שמשון מורפורגו מאנקונה וסבר שעניין זה עצמו דיו לומר שאין הדין עמהם עם חכמי ויניציאה⁴¹.

ג

משראו חכמי ויניציאה שרמח"ל מנער מעליו כל התחייבות וזיקה אליהם, לא רצה לקבלם עליו כדיינים ושופטים ולא הסכים להתחייב שלא להדפיס ספריו בלא הסכמתם וסירב לחתום על כתב התחייבות חדש שהציעו לפניו, הגבירו מלחמתם בו ומכתבים עפו מוויניציאה לקהילות אשכנז. רמח"ל שם פניו לעבר אמשטרדם ובדרכו ביקר בפראנקפורט דמיין. מה היתה סיבת ביקורו בקהילה זו, למדים אנו מאיגרת איטלקית שכותבה עלום-שם: "כדי לקבל רשות מאותו החכם להדפיס את החבורים שחבר הוא עצמו"⁴². ואכן גם ממקום אחר מתברר שרמח"ל ביקש לבוא אל ר' יעקב הכהן ובידו היתה איגרת שכתב אליו חותנו ר' דוד פינצי ובה דיבר בשבח רמח"ל וביקש לקבלו בסבר פנים יפות ולהנחותו⁴³. דומה שמטרת רמח"ל היתה גם להזים את השמועות אשר גברו וכדי שרב זה יכריז כי רמח"ל מנוקה מן ההאשמות אשר טפלו עליו ויוציא מעשה בית-דין שרמח"ל מקיים את שבועתו⁴⁴. בשבעה עשר בטבת תצ"ה נועדו יחדיו ר' יעקב הכהן, חברי בתי-הדין וחכמי הישיבה ובאותו מעמד אירע דבר מפתיע ביותר. כאילו נפלת רוחו של רמח"ל ואחזו מורד-לבב. הוא, שמעולם לא חש שעבר בצד כלשהו על השבועה ועמד איתן כצור נגד יריביו ועלתה בידו שגם בנוסח השבועה המאולץ אין בו טפילת אשמה כלשהי עליו, בהיותו בפראנקפורט, שמחכמיה ביקש להסתייע ולהיבנות, הודה בכל האשמות שלפני-כן

³⁹ פנייתו למגטובה היתה ב"כה בחשוון תצ"ו, כלומר שבוע לפני מעשה בית-הדין במודינה. האיגרת נכתבה איטלקית והיתה בידי ר' מרדכי שמואל גירונדי (אלמונצי, כרם חמד, ג, עמ' 123, 163, הע' 111). בידו היתה גם איגרת ששלח ר' ישעיה באסאן לר' שלמה ציוויטה ממגטובה (הע' 112), וכן איגרת ששלח ב"ב בכסליו תצ"ו לר' אביעד שר שלום באזילה במגטובה ובהן חזר על בקשתו לעשות מעשה בית-דין כמו שנעשה במודינה. אגרות אלו לא גרסו. תשובתו של חכם זה (ראה שם, הע' 115) נזכרה באיגרת ר' ישעיה באסאן לר' ברוך הכהן רפאפורט (אגרות רמח"ל, עמ' שג).

⁴⁰ שם, עמ' שלא, שסא.

⁴¹ שם, עמ' שסד. גם ר' יעקב עמדין תמה על כך. תורת הקנאות, עמ' 111.

⁴² המקור בכתב-היד סי' 106. תרגום, שם, עמ' תיד.

⁴³ ראה איגרת ר' יעקב הכהן לר' משה חאגיז. שם, עמ' רפז.

⁴⁴ דומה שכך הם משמעות דברי הכרוז של קהילת פראנקפורט: "וכאשר כאן נמצא... הגיעו לאזנו כל הקולות... גלל כן בא לפני אמ"ו הגאון אב"ד דקהלתנו בצירוף אלופים תורניים בני הישיבה ושני בתי הדינים" (עמ' רפז). וכן הוא בכתב ההודאה שלו, עמ' רפד.

הכחישו, משל עבר על השבועה, לימד לתלמידיו קבלה בדרך החדשה שלו, הוסיף לחבר ספרים על-פי המגיד, והסכים לחתום על כתב שיש עמו כניעה והשפלה⁴⁴. מה ראה להודות בשעה שכבר רבני פאדובה ורבו ואחרים הכחישו שמועות אלו?⁴⁵ במכתב באיטלקית ששם כותבו לא ידוע נמסר שר' יעקב הכהן איים עליו "לאסור אותו כדי שלא ירעיש עוד את העולם, ושאותו לוצאטו כראותו שהוא חסר ישע קיבל עליו בשבועה מדאורייתא... לחדול מן הדברים האלה"⁴⁶. נימוק זה נראה רחוק, שהרי רמח"ל בדברו על הלחץ הגדול שלחצו אותו לא הזכיר דבר מעין זה⁴⁷.

אלא, שעיון מדוקדק בנוסח דומה שיהא בו כדי להאיר עינינו. שתי הפסקות הראשונות נראות כהודאה, אבל לאמיתו של דבר אין בהן אלא תוכן השמועות שהפריחו עליו וגרמו "דמרתחו רבנן עלי ועל סב"רי". למד אתה זאת גם מלשונו שבסוף הפסקה השנייה: "וחלילה לי מחטוא לאלקים מעשות זאת". גם הווידוי והחרטה שבפסקה השלישית אינו על מה שעשה אחרי השבועה אלא לפני⁴⁸ וכל שעשה לא עשה אלא בשגגה ולא בודון: "וגנפשי לא מטומאה לדרוש אל האובות ואל הידעונים כאשר יחשבוני מאן דסני, ואויבים אפקותו לקלא... כאלו ח"ו על פיה הקערה הפכתי... לא מינית ולא מקצתיה". הסייגים שקיבל

44 ראה הנוסח שם, עמ' רפג-רפה. בכתב-היד מצוי הנוסח בשלוש העתקות: (1) ממעתיק איטלקי בלתי-ידוע (ס' 65); (2) כתיבה איטלקית והיא במובהק של ר' שלמה דינה מתלמידי רמח"ל (66; ראה תצלום); (3) בכתיבה אשכנזית. ברי שכולם נשלחו לידי ר' ישעיה באסאן. דומה שהראשון קיבלו מחכמי ויניציאה, השני נעתק מטופס שרמח"ל שלח לבני חבורתו בפאדובה וביקשם להעתיקו ולשולחו לרבו, והשלישי הגיעו מר' יעקב הכהן. תעודה זו כך הובנה. ולא זו בלבד, אלא שגינצבורג כתב עליה בהפלגה: "זהו כתב אינקוויזיציוני ממדרגה ראשונה". מבוא לאגרות, עמ' 25.

45 ראה שם, עמ' רצב.

46 ראה הע' 42.

47 ראה להלן הע' 52. איום במסירה מוצא אתה במכתב איטלקי משנת תצ"ה. הכותב הוא אהרן מפאדובה שנמצא בהמבורג (ואינו עלום-שם מאלטונה כדברי גינצבורג) ושלח את מכתבו אל שלום מפו בפאדובה, כלומר שלום משלום, משפחה ידועה שקשרים רבים היו לה עם רמח"ל. הוא היה בלי ספק מתומכי רמח"ל. בסוף האיגרת (בחלק שלא קרא גינצבורג) הוא כותב שייטיבו להודיע את הדברים, ודאי לרמח"ל ולתומכיו כדי להזהירם (אני מודה לפרופ' י"ב סרמוניטה על תרגום הדברים). לדבריו הטיל עליו משה חאג'יו להודיעם, שגמר אומר, אם רמח"ל לא ישוב מדרכו יפנה "באמצעות אנשים רמ' מעלה לקיסר ולאפיפיור שיעלותו על המוקד באמצע ככר אחד על שהעו לכתוב כי התהלים של דוד המלך ע"ה עתיד להתבטל (שם, עמ' תיד). ידיעה זו יחידאה היא ואינה יוצאת מיתר המקורות, לפיכך נראה שאם כך אמר ר' משה חאג'יו לא אמר זאת אלא לשם איום בלבד. אגב נעיר, שהאיגרת שהדפיס גינצבורג לפני⁴⁸ (עמ' תיג) היא בלי ספק תשובת ר' ישעיה באסאן על איגרת זאת. מקבלה שלח אליו העתקי הכרוז של חכמי אלטונה והאיגרת. ואכן בכתב-היד ס' 96 נמצא העתק הכרוז של ר' יחזקאל קצנלבויגן ור' משה חאג'יו מאלטונה (שם, עמ' רצא) ובהמשכו העתק האיגרת האיטלקית. התשובה היא טיוטא בכתב-ידו של ר' ישעיה באסאן (כ"י ס' 107). הן כל אוסף האיגרות הוא מספרייתו. המקור נשלח לפאדובה והטיטא נשארה עמו, וכתב-ידו ידוע.

48 דומה שגם בכרוז קהילת פראנקפורט אין אתה מוצא הודאה מרמח"ל שעבר על השבועה. לדבריהם נשבע רמח"ל "שלא היתה דעתו ח"ו להיות חוזר וניעור דבריו הראשונים. ונתן הודאה על הראשונים", כלומר על שלפני השבועה. שם, עמ' רפו.

עליו בפראנקפורט מצומצמים הם בהרבה מכפי שנראה לכאורה. חזר רמח"ל וקיים כל שקיבל בפני רבו 'באיסור כולל ומוסיף'. תוספת זו אינה אלא :

[א] שמהיום עוד והלאה לא אלמוד עם שום אדם בעולם... חכמת הקבלה לא מתוך שום ספר בעולם או בע"פ, אפ' מה שגמצא בשם חכמי האמת בכתבי האר"י ז"ל וספר הזוהר... ומכ"ש מה שחלקי אמרה בפשי.
[ב] שלא להראות... שום כתב או חבור... מכל מה שלמדתי בלימוד הג"ל... וגם כל מה שאלמוד.

[ג] ולא אכתוב לעצמי ולא לאחרים... וכ"ש שלא להדפיס.

רק בהגיעו לגיל ארבעים תהא הרשות בידו "ללמוד כתבי האר"י ז"ל הידועים עם התלמיד" ההגוני' לה' ושיהיו דווקא התלמיד או התלמידים בן מ' שנה כל אחד". ניסוחו של ה'כתב' בצורה זו ספק נעשה בכוונה תחילה, כדי שישתמע לשתי פנים, ספק נעשה שלא במתכוון. מכל מקום, אין הוא כתוב בלשונו הברורה והנעימה של רמח"ל ובכך יכול אתה להעמיד רגליים לסברה שלא מקרה הוא.

הופעתו של רמח"ל לפני ר' יעקב הכהן מרצונו, הסכמתו לעמוד בפני חכמי הקהילה אחרי שר' יעקב הכהן דיבר עמו דברים קשים והתנה עמו "שיקבל על עצמו כל מה שיצא מפיו" ⁴⁹, וקבלתו מראש שכל שיוסכם באותו מעמד "כה יהיה וכה יקום", מכל אלה אי-אפשר יכול לומר אלא שרמח"ל רצה באמת ובתום להשקיט את המחלוקת ולמען השלום נהג במידה יפה של ותרנות. משתבעו ממנו רבני פראנקפורט להוסיף סייגים על נוסח השבועה הראשון "היה קשה עליו מאד לפרוש קצת דברים שמפקפק עלי" ⁵⁰, אך הם לא הירפו ממנו "לקיים כל דבר בלי שום חיסור אפילו אות אחת" — והסכים. דומה שרבני פראנקפורט לא הסתפקו בחקירת רמח"ל אלא גם חיפשו בצורותיו שמא יימצא בידו איזה ספר מאותם חיבורים שנאסרו ולא מצאו אלא את מאמר הוויכוח ⁵¹. ר' יעקב הכהן לקחו והשאירו בידו ורמח"ל נסע לאמשטרדם.

אם כך הוא, על שום מה התרעם ר' ישעיה באסאן על רמח"ל שחתם על כתב זה? הדעת נותנת שתמה על הנהגתו. בדבריו עמו עומד הוא בתוקף על דעתו ומבקש את עזרת רבו כנגד יריביו, ואילו בפני חכמי פראנקפורט היתה עמידתו רפואה וחלושה. בכך נראה כאילו שם לאל את מאמצי רבו והעמידו כמי שמגן על מי שיודע בעצמו שקלקלה יצאה מתחת ידו. מתנגדי רמח"ל יכולים היו, איפוא, לשלוף כנגד ר' ישעיה באסאן את כתב ההודאה ולומר לו: טול קורה מבין עיניך. ומי יודע אם לא כן עשו? שתי תשובות השיב רמח"ל לרבו. האחת, דומה שהיא מה שהעלינו למעלה, שאין בכתב החדש שום הודאה על מה

49 שם, עמ' רפח.

50 שם, שם. וראה להלן והע' 53.

51 וזה לשונם: "לא מצאנו בידו שום ספר". שם, עמ' רפט.

שלא עשה לדעתו, ואין בו דבר שלא נכלל בנוסח השבועה הראשון: "איני יודע מה יסוד מצאו לא חכמי פראנקפורט ולא הדרת מכ"ת בכל אותו הכתב אשר עליו שרעפי כ"ת יריבו". ובהמשך ממש יאמר:

וכי יקום איש על רעהו ויאמר לו: או כתוב וחתום שאתה ממזר ד"מ (דרך משל) או אסיר ראשך מעליך, האם יתן ראשו תחת רצונו... כן הדבר הוה. הנה הם באים לנגדי בחרב שלופה וקשת דרוכה, רדיפת כל בני הגולה, ואמרים לי: או כתוב וחתום על זאת או נקים עליך מלחמה עד לב השמים, ואני אהיה כ"כ חסר לב ומשתגע לבלתי כתוב מה שהם רוצים? מאין לי כח לעמוד נגד עולם מלא?⁵²

דומה שזו תשובה שנייה שאינה כרוכה בראשונה. בחלק הראשון דיבר שאין בין השבועה שנשבע בפני רבו וכתב ההודאה כל שינוי מהותי, ובשני על החומרות הנוספות. והפך מכל ההודאות שב'כתב', שכאילו הכל נעשה בחפצו ורצונו, אומר רמח"ל שמסר מודעה שהוא חותם מאונס: "כבר אמרתי להם: ראו שאני חותם על שקר, כי אני לא בדיתי דבר מלבי מעולם". והם השיבוהו: "לא, כי כן תכתוב. או השיבותי להם: כן, אני אכתוב, ומה לי בזה?". הקבל לשון זה לדברים שכתב ר' יעקב הכהן⁵³ ותמצאם מכוונים.

והנה מלה אחת, בדיתי, שנבלעה במכתבו של רמח"ל לרבו, דומה שהיא המפתח להבנת העניין כולו. לשון זה אינו חוזר אלא לעניין המגיד. בכתב ההודאה התחייב שלא ללמד כתבי קבלה "ומכ"ש מה שחלקי אמרה נפשי, מה שאני משה בדאי מלבי או מה שלמדתי". לשון זה הולם יפה דברי רמח"ל אלה שאמרם לרבני פראנקפורט: 'אני חותם על שקר', כלומר יודע הוא שכל שכתב בלשון זוהר הוא מגילויי המגיד שנתגלה אליו, ולא בדה זאת מלבו. נמצאנו למדים שמשפט זה, שהובלע בנעימה, עליו בעיקר נסב הוויכוח בין רמח"ל לרבני פראנקפורט ובינו לבין רבו. ואכן הדעת נותנת כן, שתוספת החיזוקים והיפויים לשבועה שנשבע בפני רבו מה מעלה היא ומה מורידה בעיני שניהם, ומה באה לגרוע מר' ישעיה באסאן שעליה יצא קיצפו. הווי אומר שהשבועה שבנוסח כתב פראנקפורט נשארה שבועה ולא עליה דובר כלל בחליפת המכתבים שבין ר' ישעיה באסאן לרמח"ל. דברים מאוששים אלה לכאורה נדחים הם מקבלת העדות של חכמי ויניציאה, על מה שהעיד בפניהם הלל מפאדובה. לדברי מקור זה הראה ר' ישעיה באסאן להלל מפאדובה איגרת מרמח"ל "ושם נאמר אשר כל השבועות והדברים שעשה בק"ק ורנקוורט היו באונס גמור"⁵⁴. נמצא ר' יעקב הכהן למד ממנה שרמח"ל 'עדיין עומד ברשעו', ותוהו: "ומה היה האונס שנעשה לו פה? רק הוכחה הוכחנו על פניו... שא"א שדבר זה לו ע"י קדושה". אמור מעתה שאותו פרט על המגיד, אם רמח"ל בדהו מלבו

52 שם, עמ' שג; כ"י סי' 68. וסמי מכאן כל איום של מסירה ומלישינות.

53 ראה למעלה והע' 50.

54 איגרת ר' יעקב הכהן לר' ישעיה באסאן מ"יב באדר תצ"ו. שם, עמ' שעו; כ"י סי' 120.

או לא, שכתב רמח"ל במכתבו הנ"ל לרבו, הפך בקבלת עדות של חכמי ויניציאה לשלילת רמח"ל את כתב ההודאה כולו. ואיני יודע אם הלשון העמומה גרמה לכך או שהם עיקמו עליו את הכתובים על-פי מה שחשדוהו ולמדו אפשר משאי-אפשר. מעתה תובן תמיהתו של ר' יעקב הכהן: כיצד יאמר רמח"ל שכפו עליו כל התנאים שבכתב, והלא לא נתעצמו עמו אלא על הפרט של המגיד, על כך הוכיחוהו ועמדו עליו שיודה שלא נתגלה לו מגיד של אמת. וכיוון שקיבל ר' יעקב הכהן את דבריהם של חכמי ויניציאה דן את רמח"ל כמכחש ובועט בשבועה בכללותה וחרץ עליו את הדין ש'ראוי לנדותו'.

אכן, ר' הלל מפאדובה "הכחיש לגמרי העדות שכתבו משמו מן ויניציאה"⁵⁵. דברים אלה אמרם לר' אברהם מראקין, חתנו של ר' ישעיה באסאן, וזה מיהר להודיע על כך לרבו ר' יעקב הכהן. עניינה של הכחשה זו מובנת יפה על יסוד הדברים שנאמרו למעלה, שרמח"ל לא רצה לכתוב שלא היה לו מגיד ורבני פראנקפורט אנסוהו לכתוב. ר' אברהם מראקין ביקש מרבו העתק קבלת העדות, אך רבו, שנמצא באופנבאך לצורך ריפוי, השתמש בנימוק זה שלא יוכל למלא את בקשתו. לעצם העניין השיבו: "נפלא בעיני אשר חד מינייהו נתפס בשקר גמור". כנראה משנתגלגלו הדברים כפי שנתגלגלו והגיעו לציחצוח חרבות ולתנצחויות שוב קשה היה להכיר באמת ולהודות בה.

ד

המחלוקת לא דעכה אלא אדרבה גברה ונתעצמה, וכל שעשה רמח"ל להשביע את רצונם של רבני פראנקפורט לא הועיל. מעתה הסכים בדעתו לוותר עד קצה האחרון כדי להשקיט את הרוחות הסוערות. ב"ח בחשוון תצ"ו כתב לרבו: "אם בשל תיבת הספרים כל הסער הגדול הזה, יצוה כ"ת ויקחה אצלו וישרפנה לעיניו. וכעל גמולות כעל ישלם חימה ונקם למי שגורם לזה ולבו לא הוטהר בכונתו לשמים"⁵⁶, כלומר שעושה זאת מחמת איבה וקנאה. ושוב מידת הוותרנות יש כאן, אבל לא הודאה וכניעה, ולא הסכים לעשות זאת אלא משום שהשעה היתה צריכה לכך. הוא מסר את דינו לשמים שיתפרעו הם מיריביו ולא רצה לשמחם שהם, כלומר אנשי ויניציאה, יטלו את הכתבים וישרפם, אלא ביקש מרבו שהוא יעשה זאת.

בשעה שכתב רמח"ל את דבריו לרבו לא ידע שכבר שבועיים קודם לכן, בחמישה בחשוון, הכריזו רבני ויניציאה חרם על כתבי רמח"ל ועל כל מי שיימצא בידו חיבור מחיבוריו שלא יביאם תוך טו ימים אליהם או לבית-דין קרוב⁵⁷, ודעתם היה לשורפם⁵⁸. כארבעים רבני

55 שם, עמ' שפב.

56 שם, עמ' שכה; כ"י סי' 69.

57 שם, עמ' שכח.

58 שם, עמ' שכט. ועיין הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, עמ' 138—139.

קהילות מאשכנז ומפולין הכריזו גם הם חרם על כתביו⁵⁹. באיטליה נתפצלו הדעות, ר' שמשון מורפורגו סבר שאין לשרוף את הכתבים אלא לקוברם⁶⁰, וכתב על כך לרבני ויניציאה⁶¹. ברם, ר' ישעיה באסאן לא רצה לכתוב לרבני הישיבה הכללית, שלדעתו נתפסו לשמועות וחרצו את הדין בלי חקירה ודרישה, ולכן הודיע דעתו לוועד קטן של ויניציאה, ב־כב בכסלו. תרעומת קשה לו על חכמי ויניציאה שכל טענותיהם על כתבי רמח"ל מבוססות "על עדויות בלתי אמיתיות"⁶², והספרים "אסור מן הדין לאבדן ביד". לפיכך הציע להם לבור דרך אחת משתיים: (א) חכמים בקיאים יבדקו את הכתבים ואם ימצאו בהם דברי מינות ישרופם; (ב) משיגיעו אליהם הספרים ידונו אותם בקבורה. ודברים כדורבנות השמיע באוזנם. ר' יעקב הכהן בחר בדרך ממוצעת — "מועטין בשריפה ורובן בקבורה"⁶³.

מה עלה, איפוא, בגורלם של הספרים? דודו של רמח"ל, שהתיבה היתה מופקדת בידיו, ראה שהוא הולך ומוקזין וחשש שמא תיפול בידים לא נאמנות וביקש לדעת מה יעשה בה. שאלה זו הטרידה את ר' ישעיה באסאן כבר קודם לכן. מצד אחד לא רצה שהתיבה תיפול ברשתם של מתנגדי רמח"ל ומצד שני מבקש היה לבל ייחשד במשוא-פנים לתלמידו וכמבקש להציל את כתביו. חכמי הישיבה הכללית בוויניציאה לא שעו לעצתו וכלה ונחרצה היתה עמם לשרוף את הכתבים. אם היה שולחם לידם היה הדבר מתפרש כאילו קיבל את פסק־דינם, ובכך היה פוגע ברמח"ל. מה עשה? סבר שראוי להפקיד את התיבה בקהילת ליורנו, שעלתה פורחת ושרתה עם ויניציאה. כתב לר' מלאכי הכהן, מדייני העיר, ושאלו אם יאותו אנשי המעמד לקבל לידם את התיבה. ר' מלאכי הכהן נמלך בדעתו של ר' גבריאל דילריאו. שניהם תהו על קנקנם של חברי המעמד ונתברר להם שידחו את בקשת ר' ישעיה באסאן. ראשי הקהילה לא היו תקיפים ואחרי שחכמי הישיבה בוויניציאה החרימו את רמח"ל ואת ספריו ומשכבר ביקשם ר' משה חאגיז לצאת עם הלוחמים ברמח"ל⁶⁴, לא היו אוזרים כוח לעשות כנגדם. אין אנו יודעים אם ר' ישעיה

59 אגרות רמח"ל, עמ' רצו, שכו. גם בשנת ת"צ "שלחו רבני אשכנז לכל קהלות ישראל" חרם חמור "על כל איש אשר יכתוב או ידפיס איזה ספר בלשון הזהר, בשם רציא מזהימנא או קדושים אחרים". טופס החרם היה בידי אברהם צבי הלוי בפאדובה ומוזכרו אלמנצי, כרם חמד, ג, עמ' 118, 150 הע' 73.

60 שם, עמ' שלג—שלה, שסה.

61 שם, עמ' שמד.

62 שם, עמ' שמג.

63 שם, עמ' שצז.

64 האיגרת כתובה איטלקית וסימנה 104. שמו של הכותב מפורש בסופה בחתימתו: Malachi di Jacob Cohn ואף זמנה עליה: 11 Luglio 5495. ותמיהני שגינצבורג (עמ' תנא, הע' 453) כתב "שם הכותב לא נודע" ואת זמנה השמיט, ובא לכלל השערות שאין להן שחר. אף לא הבין שיעורו של מעמד מהו (שם, הע' 455). כבר בסוף שנת ת"צ פנה ר' ישעיה באסאן אל ר' גבריאל דילריאו בעניינו של רמח"ל וביקשו לבל יגרר אחרי ר' משה חאגיז (אגרות

באסאן תר גם אחרי קהילות אחרות ולא נענה. מעתה לא נותרה דרך אלא לפנות לרבני אשכנז. תחילה סבר לשלוח את התיבה לידי ר' ברוך כהנא רפאפורט אב"בית-הדין בפירודא⁶⁵, אבל גם מחשבה זו לא הגיעה לכלל מעשה. סופו של דבר, גמר בדעתו להעביר את התיבה לידי ר' יעקב הכהן בפראנקפורט. ביום כז לעומר תצ"ו מסר ר' יעקב חזק בפאדובה את התיבה לידי דוד בן אליעזר מיערסלב שהיה מוכר ספרים בוויניציאה⁶⁶. משנודעה בוויניציאה החלטתו של ר' ישעיה באסאן הופרחה שוב שמועה, שהוסכם עם ר' יעקב הכהן שלאחר שתגיע לידו התיבה יחזירנה לשולחה⁶⁷. ר' יעקב הכהן הכחיש זאת נמרצות והודיע שבדעתו לנהוג כפי שעשה בהיות רמח"ל בפראנקפורט, לאסוף את שני בתי-הדין וחברי הישיבה והם יעיין יחד במקצת מן הכתבים וידונו אם יבערום בשריפה או בקבורה. הווי אומר כמות שהציע ר' ישעיה באסאן לוויניציאה. מכאן נראה שלא הסכים ר' ישעיה באסאן לשלוח את התיבה לפראנקפורט אלא אחרי שקיבלו את דעתו. ר' דוד מיערסלב לא נטל עמו את התיבה אלא שלחה לפירודא והוא הגיע לפראנקפורט ימים אחדים טרם הגיעה התיבה⁶⁸. ר' יעקב הכהן לא יכול היה לפתוח את התיבה והוצרך לסיועו של מסגר. סופו של דבר, נמנו הוא ובית-דינו וגמרו שהכתבים ידונו "מועטין בשריפה ורובן בקבורה"⁶⁹. וכאילו בכך נעשה רצונם של שני הצדדים. את הספרים שנידונו לקבורה קברו במקום נסתר "אשר לא ידע איש את קבורתם חוץ משני שלוחי מצוה יראי אלקים אנשי אמת אשר קברו אותן עמוק עמוק בקרקע, קשה להוציא משם עוד"⁷⁰.

החרם על כתבי רמח"ל נתקבל, כאמור, גם בקהילות איטליה. חברי ועד קטן בקסאלי החליטו בשישה עשר בכסלו תצ"ו לחייב כל מי שימצא בידו מכתבי רמח"ל למסורם לידי ר' משה יעקב באקי או לשלחם אל רבני ויניציאה⁷¹. אבל כל אותן חרמות וכרוזים ספק אם הועילו. רמח"ל עצמו מנע התפשטות ספריו ולא שמענו ולא מצאנו שנמצא מאן דהו שהביא איזה כתב מחיבורי רמח"ל. הווי אומר שרק מה שנמצא בתיבה נשרף או נגזז ותו לא, והללו אבדו לעולם. ברם, דומה שכתבים שהיו בידי ר' ישעיה באסאן נותרו בידו ושומע אתה זאת ממה שכתב לו רמח"ל ב"יד שבט תצ"א, כמחצית השנה אחרי השבועה

רמח"ל, עמ' קסט—קעג). ר' גבריאל דילריאו השיבו שהוא וחבריו הסכימו כך ולא יכניסו ראשם בעניין אלא אחרי שיתלבנו הדברים ותצא האמת (שם, עמ' קעה).

65 שם, עמ' שסו.

66 שם, עמ' שפא. ר' יעקב הכהן מוזכר עוד אחד בשם ר' נתן שגם הוא היה מוכר ספרים (שם; כ"י סי' 124) אבל התיבה נמסרה רק לראשון. ועיין גם בעמ' שצג, שצה.

67 שם, עמ' שצד.

68 שם, עמ' שצה.

69 שם, עמ' שצז; כ"י סי' 130.

70 שם, שם.

71 י' זנה, אבני בנין — תעודות לחקר רמח"ל וחוגו, ספר השנה ליהודי אמריקה, ב, תרצ"ה, עמ' 225.

הראשונה, שעניין מסוים הסברו מצוי בספרו על קהלת 'אשר את כ"ת'⁷², ובלי ספק גם ספר התיקונים נותר עמו ולא הוציאו מידו. אם כך הוא, יכול אתה לומר שבאתרא דיליה לא נתקבל החרם. הדעת נותנת שגם תלמידי רמח"ל דחו את החרם ולפיכך מצויים היו כתבים של רמח"ל בפאדובה, ואף-על-פי שבכולם אין המגיד ונשמות קדושים נזכרים בהם, מכל מקום בחרם האחרון לא הבחינו ביניהם. רמח"ל מסר דינו לשמים להיפרע מאלה שעוללו לו כל זאת. אכן, תלמידיו אמרו לחיד"א שנים רבות אחר-כך, בשנת תקל"ו, בשם המגיד: "ובחדש שקבר מהרי כ"ץ הכתבים מת הוא והשליח שהביאם ומהרי באסן". לא שכולם מתו בזמן אחד, אלא בחדוש אחד. ר' ישעיה באסאן נפטר בשנת תצ"ט וב-כב בשבט בשנה שלאחריה ר' יעקב הכהן והשליח ר' דוד מיערסלב לא ידוע אימתי⁷³. מכל מקום ראו התלמידים בכך את מן השמים.

מתוצאות הפולמוס הזה הוטל בוויניציאה איסור להדפיס ספרי קבלה ומעתה חלה על כל מחבר ומדפיס להדפיס בספר רשות הוועד קטן⁷⁴.

ה

מעתה נבוא לדון בשורשה של הדעה שרמח"ל ביטל את החרמות, לא התחשב כלל בנוסח השבועה ולא שמר תנאי מתנאיה. קביעה זו מבונה על דברי רמח"ל שכתבם באמשטרדם ב"ח מרחשון תצ"ו, באיגרת לתלמידיו בפאדובה. וכך אמר להם: "אל יפול לבבכם על כל המנאצים והמחרפים, וגם הגשה למלחמה אל תגשו, כי כל קללותיהם מאפס ותוהו נחשבו. יקללו המה ואל עליון יברך, וכל חרם וכל נידוי וכל קללה מותר לכם, מחול לכם, שרוי לכם"⁷⁵. לכאורה גילה רמח"ל לתלמידיו את מצפוני לבו ויש בעדות פנימית זאת כאילו לעמעם ערכן של כל העדויות האחרות. ברם, בכל האיגרת אין דבר על רמח"ל עצמו והמדובר בתלמידיו, ועצה הוא משיא להם ומעודדם. יתר-על-כן, רמח"ל התיר להם לשלוח העתק איגרתו לרבו, ששקד להשיג על רמח"ל לבל יסור מן השבועה והיה חוקר ודורש אם אין הוא או בני חבורתו זוים ממנה אפילו כמלוא נימה. כלום ימסור רמח"ל בידי מתנגדיו חרב לכשנגדו — הודאה מפורשת שהוא ותלמידיו בדאים הם?

אלא, אחרי צאתו של רמח"ל מפאדובה נתעוררה קטיגוריה גם על תלמידיו, שבדרכי רבם הם הולכים, מעיינים בכתביו ומחברים ספרים כמות אלה שנאסרו, ודנו אותם "כפוקרים וכפושעים בתורת האלוקים... כמסיתים וכמדיחים ולהבדילנו מאחינו בני ישראל הקדושים, בנדות אותנו בכל ערבי ראשי חדשים"⁷⁶. השמועות הגיעו גם לאוזניו של ר'

72 שם, עמ' רכג.

73 ה'מגיד' של רמח"ל, ספונות, ה, עמ' שלה, שיט—שכ.

74 הסכמה ורשות בדפוסי ויניציאה, עמ' 135—139.

75 אגרות רמח"ל, עמ' שכג; כ"י סי' 70. האיגרת נשלחה על שמו של ר' יצחק ב"ר שבתי מאריני.

76 שם, עמ' שכא; כ"י סי' 110. בשם התלמידים חתם ר' יעקב חזק, וכמדומה לי שהאיגרת נכתבה בידי ר' גרשון טריויס, אחיו של ר' ישראל טריויס, עיין במאמר הנזכר בהע' 14.

ישעיה באסאן והוא כתב איגרת תוכחות לחברי בית-מדרשו של רמח"ל בפאדובה. ב־כד מנחם תצ"ה השיבו ר' יעקב חזק, כי מיום שנסע רמח"ל "לא אני ולא חברי אשר כגילי, הן המ' תלמידיו אשר בחכמת האמת שתינו מימיו, מעיינים עוד בכתביו". ומה גם שרמח"ל "אסף וקבץ אליו כל הכתבים ונתרוקן בה"מ מכל הספרים"⁷⁷. ב־כא בתשרי תצ"ו פנו באיגרת סיבובית לחכמי ישראל והתנצלו: "כי כל מה שאנו כותבים... הם דברים כנים ואמתיים ולא דברי כוזבים", ומבקשים "לחלות ולחנן פני הדרת כבוד תורתם של אלו הקנאים שדנו אותנו לכף חובה, שאם נידו יתירו ואל יחשבו אותנו כמורדים וכפושעים ח"ו"⁷⁸. איגרתו של רמח"ל, שנשלחה להם כשלושה-ארבעה שבועות אחר-כך, היא תשובה ברורה לאיגרת כללית זו, ואי-אפשר יכול להבינה שלא בדרך זו⁷⁹. ר' יעקב חזק חזר וכתב בראש-חודש אדר תצ"ו לר' ישעיה באסאן על דעת החברים, ש"הדף שבו היו 'כתובים כל הסדרים והלמודים שתיקן ר' משה חיים' נתלש מן הספר וגם ה'שירים' אין אומרים אותם יותר. אין עוסקים בשום דבר אחר חוץ מן הגירסא של 'ס' הוזהר ולימוד של הלכה וסמ"ג לשבת", ולכך עדים כולם"⁸⁰.

הדעה הנ"ל נתבססה גם על "הטפטים המקוריים וההעתקים המרובים שנשתמרו מכתבי רמח"ל על אף הגזירות והגיוזומים של רבני ויניציאה"⁸¹. כוחה של עובדה זו כהוכחה המקורית. כתבים שנאסרו בשל השבועה לא נמצא כמותם ולא נשתמרו⁸², ואלה שנתייחסו

77 שם, עמ' שא; כ"י סי' 105. גם איגרת זאת נעתקה בידי הסופר הנזכר בהערה הקודמת. עדות זאת מהרהר תשבי 'במידת התאמתה למציאות' (קריט ספר, שם, עמ' 135), וכל כך למה? כלום משום שהיא מערערת מוסכמה שלו על 'ביטול החרמות'?

78 ראה הע' 76.

79 נתינתה עניין לביטול השבועה והחרם (תשבי, שם) היא מן המתמיהות ויש בה משום חריצת דין שעבירות מפורשות עבר רמח"ל ובריש-גלי זילול בשבועה שנשבע, אף-על-פי שזוהו והכריז שהיא מספיקא דאורייתא (ראה הע' 25 ודברי ר' ישעיה באסאן לעיל והע' 37). פליאה היא כיצד מי שבקי בכתבי רמח"ל ושבילי חקר המקורות נהירים לו ייעלם מעיניו דבר פשוט כזה, שאיגרת התלמידים ותשובת רמח"ל שנדפסו זו בצד זו קשורות זו בזו; איני רוצה לומר שהלהיטות לבסס תדמית מסוימת לרמח"ל ולחבורתו גרמה לכך, שאם כך אין איזמלה של הביקורת המדעית אלא קנאות לרעיון.

80 האיגרת כתובה איטלקית בידי ר' יעקב חזק, כ"י סי' 119. תרגומה אגרות רמח"ל, עמ' תטז. המלים שבמרכאות כתובות במקור עברית.

81 תשבי, קריט ספר, שם.

82 'מאמר החכמה' ברי שלא נכתב על-פי מגיד (שלא כדעת תשבי, שם, הע' 40). ואנו אין לנו אלא עדותו הנאמנה של רמח"ל, שלא הסתיר כלל מה שנכתב בכוח ההשראה שמלמעלה: "אבל חידוש פירוש מקראות נמצאו בו המה מפי המגיד נאמרו" (אגרות רמח"ל, עמ' קיד). לפיכך אין אתה מוצא שמנה אותו ברשימת החיבורים שלו עם שלושה הספרים "שיש לו מן המגיד" (שם, עמ' לא). וכבר אמר עליו על ספר זה ר' יוסף אירגאס: "וכל דבריו הם ענינים מלוקטים מחיבורי המקובלים אין כל חדש בו" (שם, עמ' קב). רחוקה מן הלב היא גם הדעה שלא נזקק רמח"ל לשוות לס' קל"ח פתחי חכמה דמות של ביאור לטקסט קדום, אלא כדי שבכך לא ייראה כעובר על השבועה (תשבי, שם, עמ' 137, הע' 44*), שהרי פירושים לחיבורי קדמונים התיר לעצמו. הוא הדין לפירוש האדרא רבה ש"בחלקו הגדול אינו פירוש אלא למראית עין". והנה בכתבי השבועה אין דבר על פירושים. בכלל הדברים

לרמח"ל אינם מתורתו. ולא זו בלבד, אלא גם שלא נתחברו עוד חיבורים כמות אלה שעל-פי המגיד⁸³. רמח"ל לא קיבל עליו אלא את התחום שסגרו עליו מתקוממיו ומה שנראה שלא נכלל בגבול זה בעיניהם, כלום יימצא ברידעת שיתבע ממנו לאוסרו על עצמו? הצורה וגוף הדבר שנשמות עליונים דוברים בו בהם נראתה פירצה, לפיכך מה שנאסר בשל זה יותר בהיעדרו, כלומר בשינוי הצורה. ועוד: לא היה עליו על רמח"ל לאיסור אלא מה שקיבל עליו בשבועה הראשונה ומה שהוסיף בכתב ההודאה ואותם דיקדק לקיים בכללותיהם ובפרטיהם, מה שאין כן החרמות של שנת תצ"ו שידו לא היתה בהם. ולא הוא בלבד אלא גם ר' ישעיה באסאן לא ראה עצמו מחויב לקיימם.

1

כיצד השפיע הפולמוס על רמח"ל ועל התנהגותו כלפי מה שהתרחש בעקבות השבועה הראשונה והשבועה השנייה? בראשית הפולמוס היתה עמדתו של רמח"ל לא להיגרר לפולמוס ולא להשיב אלא בשעה שנדרש לכך מצד רבו ר' ישעיה באסאן ותומכיו ולא לה שתהו על המעשים וטרם נטו לכל צד. ליריביו לא ענה אלא לעתים רחוקות. לא ממורכ לב נהג כך. אמיץ היה ולא ירא ממלחמה ושום כוח שבעולם לא יכול היה להזיזו ממקומו. הוא בשלו עמד ולעצות ידידיו היטה אוזן תוך גיפוי ושיקול בין יחסו אליהם ליחסו לעצם הנושא, ולרוב דין ודברים היו לו עמם כדי לגסות לעשות את שבלבו מבלי לפגוע בהם. בדברו עמם ידע לעמוד בתקיפות ולהגן על עמדתו בכבוד ובחן. אוזנו היתה כרויה לשמוע תוכחות רבו אבל גם ידע כיצד להצטדק ולהסביר מעשיו שיתקבלו על לבו ולבל יקפיד עליו. לשונו עם היותה תקיפה היתה גם עדינה וטהורה וקירבתו אל רבו והחיבה שנודעה מרבו אליו הם אשר נתנוהו יכול להתחטאת בפניו ואף להשיב תוכחה על תוכחה⁸⁴.

שרמח"ל רשאי לעשותם, הזכיר: "שום חיבור איני חפץ שיצא מתחת ידי החוצה, כי אם איזה פירושים, מה שהוא פירוש על דברי אחרים, זוהר או דברי האר"י וזה"ה אשר לא חלה עליהם שבועתי, אלה אפשר שאיזה פעם אניח מתחת ידי לאיזה יחיד" (אגרות רמח"ל, עמ' ריט). ואכן פרט זה ישנו בכלל שבנוסח השבועה; ס' קל"ח פתחי חכמה בלאו הכי הוא עצמו אינו אלא יסודות קבלת האר"י. הדברים שבהקדמה לספר, המכונה 'דרך עץ החיים', שכאילו רמח"ל מצא את החיבור "בכתב ישן נושן", אינם דברי רמח"ל אלא זיוף (ראה בחיבור הנזכר בהערה 14); והטענה שבביאור לאדרא רבה בכמה מקומות "אין שום קשר בין הביאור לבין המקור", אף היא אינה טענה שכך היא דרכם של חיבורים ממין זה (וראה שם, עמ' 154). ספר זה נתחבר לפני השבועה וכבר ביכו בטבת ת"צ שלח רמח"ל לרבו פירושים ממנו (ראה אגרות רמח"ל, עמ' נב, נד). רמח"ל לא נדרש לגונזו והיה בידו אחרי השבועה בידיעת רבו, שאם לא כן כיצד ביקש רשותו ליתן העתק הפירוש לחותנו ר' דוד פינצ'י? וכך כתב לרבו ב"א באייר תצ"א: "יען טוב מאד בעיני כמוהר"ר חמי נר"ו פירושי על האד"ר אשר פה עמדי, היה חפץ ממנו איזה העתק. והן אמת כי זה מותר לי... להיותו פירוש על הנוהר ולא חיבור". רמח"ל לא פנה לרבו אלא כדי להוציא עצמו מ"ידי חשד" (שם, עמ' רל).

83 ר' במאמר הנזכר בהע' 14.

84 ראה אגרות רמח"ל, עמ' קמה, ולמעלה, הע' 3.

דומה שבכל הפולמוסים הגדולים שאיטליה נשתפעה בהם אין מי שישווה לרמח"ל בלשונו הנקייה. הוא שמר פיו ולשונו וגם בריתחת-הוויכוח לא פלטה קולמוסו מלות גנאי על יריביו אלא לא נמנע מלגנות את מעשיהם ולא דיבר בהם אלא אם כלפי השמים גלוי שאין אמת בלבבם. רחוק היה רמח"ל ממידתם; אטם אוזנו מלשמוע דברי הולכי רכיל וקצף על יריביו וזעם עליהם מחמת שנתפסים הם לשמועות ואינם יורדים עמו לבירורם של דברים. אמונתו בהשראת המגיד והנשמות הקדושות שנתברך בה היתה כה חזקה עד שלא יכול היה להגיע בעצמו שאם ישמעו מוכיחיו את דבריו בלא פניות לא יודו שאינו בדאי וידומו.

דברים אלה עולים ומתבהרים מחליפת האיגרות שבפרשת הפולמוס, שחלק ניכר ממנה השתמר, ובה חשף בפני רבו את מצפוני-לבו ואף לא העלים מחשבותיו מפני המפקקים והשוללים. בכל שלבי הפולמוס היטב חרה לו על קביעת עמדה מצד יריביו בטרם ידעו מה התרחש בבית-מדרשו, מה דרש ברבים ומה טיבם של תיקוני התשובה ששומעי לקחו נתעוררו לעשות. בראשיתו של הפולמוס הראשון כתב לרבו דברים שבהם שיקף את דעתו והרגשתו:

כי מי יהיה האיש החכם והגדול מאד אשר יכול יוכל בחקירות ודרישות ברר הענין הזה... הלא אשר ידינו על הדברים ועל המעשים ועדיין לא ראו ולא שמעו בדבר המדבר (המגיד) אלי, וע"כ לא יוכלו אלא לשפוט שהדברים יהיו טובים ועריבים לשומעיהם... אך מאן מוכח שיהיה אליהו המדבר או רעיא מהימנא וחביריו? הנה אדוני, לא לאדם הבחינה הזאת... לא אזון ממקומי בעבור אחרים. כי עתה מה? דברי אלקים חיים אני אומר, השומע ישמע והחדל יחדל. אם ימצאו בדברי כל עולה, אז יאספו יקבצו ויראו כחם הגדול, ואם לא — יחדלו ויחרישו⁸⁵.

שאלת המגיד ואם מה שהוא דובר בו מסטרא דקדושה הוא או לא, אין בכוח איש לשפוט. על כך לשונו נחרצת: "מי יאמין יבא וישמח בשמחת ה', ומי לא יאמין יכבד וישב בביתו, ומי יהרוס — יִהְרַס כי ה' דיבר"⁸⁶. משביקשו ממנו חכמי ליורנו אות ומופת, השיבם רמח"ל: "לאמת דבר כזה במכתב לא אדעה איככה אוכל כי מה אות אתן והאמינו?"⁸⁷. ואכן רמח"ל לא השתדל "כלל ששום א' יאמין"⁸⁸: "כי מי שהוא חושב שאני משקר בדברי א"א לי לנצחו שיאמין, אך המאמין לי, אלא שירא שמא אטעה ח"ו, ידע באמת כי כבר ברורים לי הדברים בענין שאין הס"א יכולה להגיע שם"⁸⁹. מה שאין כן דרשותיו לרבים. הוא קורא למסתפקים לבוא ולשומען ולבחון את דבריו⁹⁰.

85 שם, עמ' מא; כ"י סי' 11. האיגרת נכתבה בחנוכה ת"צ.

86 שם, עמ' מב.

87 שם, עמ' קט.

88 שם, עמ' קיג.

89 שם, עמ' קטז; כ"י סי' 30.

90 ר' גם תשובתו לחכמי ויניציאה וליורנו. שם, עמ' סח, ע—עג. וכך כתב גם לר' שמשון

מורפורגו מאנקונה, שלא נמנה על תומכיו אבל גם לא נגרר אחרי יריביו: "זאת העצה היעוצה קשה שלא להוסיף ולהביא את דברי רמח"ל שבהם כאילו קרא לרבו לסיים את הוויכוח, כי בוטח הוא בדרכו ולשווא יבקשו להניאו מאמונתו. וכך אמר לו :

ואני שמתי איתן משגבי, אלקים חיים ומלך עולם, הוא נחגי והוא ינחגי, כי אם מגיד שלח לי—הוא שלח לי, ואם אליהו עבדו ושאר נשמות קדושו—הלא הוא השולח, ובדבריהם עשיתי כל הדברים אשר עשיתי. ואם הוא הוציא לגילוי את אשר הסתרתי—הוא היה המגלה. כל אלה ידו עשתה, ואני איני אלא עומד לשמוע בקול דברו לעשותו. מעתה מה אשוב ולמה אשוב. כל גויי הארץ ומלכיהם בראשם כי יעמדו בחרב ובחנית ובכל כלי קרב ? אם לנצח ואם להנצח—עבד ה' אנכי. ואם אפר שרוף הייתי על גפי מרומי קרת—אז ידעתי כי אלקים לי. לא באיש בטחתי ואל אדם לא פניתי, ולא אבטח ולא אפנה, כי בה' בטחתי לא אירא מה יעשה בשר לי ?⁹¹...

כך היה עד שנתוועדו עם רמח"ל רבו והחכמים מוויניציאה ופירארה. אחרי השבועה, משקיבל עליו שלא לדבר עוד בענייני המגיד, נשמת הבסיס העיקרי מן הוויכוח. לא יצא זעמו אלא על שמחשידים אותו שהוא מוסיף ללכת בדרכו הראשונה ועובר על השבועה. מעתה נצטמצמה מלחמתו להכחיש ולסתור את העלילות שבדו עליו. מלחמה זו עקרה היא ואין עמה פירות, ואם עודנו מחזיק בקולמוסו ואינו שומטו מידו, אין זאת אלא בשל התקווה שעתיד להתארע דבר אשר יחלץ אותו מן המיצר שאליו נקלע ושבועטיו הוצרך להכמים את תורתו ולבלום את השפע מיצירתו. הוא קיווה למופת שמימי שיוכיח את צדקתו ויותן לו לינוק משפעו של המגיד.

השמועות והקולות שחזרו ונשמעו, עתים בקול ענות גבורה ועתים בקול ענות חלושה, נדמו וחזרו וגברו, וגקפו השנים שנה אחר שנה והגיעה כבר שנת תצ"ה. אותה שעה חל שינוי מהותי במהלך מחשבותיו של רמח"ל ומעשיו. הוא גמר אומר להשקיט את המחלוקת ולקרב את השלום. רצונו היה ששוב שמו ומעשיו לא יהיו שיחה בפי הבריות ולא יהיו נתונים לוויכוחים בקהילות ישראל. ויעידו על כך לא רק השבועה ששמר אותה בדיקדוק רב והוסיף סייגים וחומרות עליה, אלא גם היעזותו לעמוד בפניהם של חכמי פראנקפורט שלא נמנו על תומכיו ולקבל מראש כל מה שידרשו ממנו ; יציאתו מפאדובה על מנת לחזור שעדיין הסתום שבה מרובה על הגלוי ; שינוי החלטתו שלא לשוב לעיר מולדתו⁹² ; פנייתו לרבו שיקדים הוא וישרוף את כל כתביו ; באמשרדם קיבלתו הקהילה הספרדית

אל כל איש חכם לב אשר כח בו לעמוד בסודו של מקום לבלתי הרבות המון ורעש, כי בחשאי ובלחשיה יכבדני לבוא אלי ואקוה כי לא ישוב ריקם. אמנם להעיף מילין ע"ג מילין בכל הארצות איננו נכון וישר, כי לא בדברי יוכח חכם ומילים לא הועיל במ". שם, עמ' קלה; כ"י ס' 85.

91 לג לעומר תצ"ז, שם, עמ' קמ; כ"י ס' 36.

92 אשתו ובנו, אביו וכמה מבני משפחתו הצטרפו אליו באמשרדם בחשוון תצ"ו. שם, עמ' שכב.

בכבוד גדול, וכל כתבי השיטנה שיצאו נגדו והשמועות שקלטו אוזנם, לא עימעמו את חיבתם אליו⁹³. יכול היה לחדש חבורה משלו ולעסוק בתיקון השכינה ובפעולות להחשת הקץ, ניתן לו, והוא לא העלה זאת על דעתו⁹⁴.

ושוב, מה לנו לפרש ולהסביר במקום שאנו מוצאים אותו מפרש ומסביר בפי-סגנונו. אין טוב, איפוא, מלהביא את דבריו עצמם שכתבם לרבו בתשובה על תוכחתו:

ועתה אדו' החכם כמלאך האלקים, האותי יוכיח במוסר? אשר שתקתי ואחריש ואשר לא בחרב אצא לקראתם? כמדומה לי שלא עשיתי דבר יפה מזה מימי, אשר הנחתי למתרגזים להתעשש בקנאתם ויהי אשם ללבבם וזיקות בערו — לחטאת נפשותם... כי זה הדרך אלך בה, להיות מנענע ראשי לכל גל וגל וכל אשר ידברו עלי אנשי רשע לא חשוב הוא בעיני אפי' כקליפת השום, ולא בופל לבי עלי כאלו לא היה... איני רודף כבוד, איני מבקש גדולה. מה לי איפה אם ידברו עלי רעה או טובה? אתהלך בחם לבבי בקרב בתי את האלקים הרועה אותי מעודי, אף כי כבר ראיתי בעיני כי ברצות ה' ברוב חסדו וידבר שלו' עלי, הנה כאשר חשבו הם להשפילני כן הגביהני ה' ויתנני בטובו הגדול לחן ולחסד לעומת כל אשר נתאמצו להבאיש את ריחי. ועתה מה לי עמהם? לא אזכרם ולא ידון רוחי בהם ואלקי יריב ריבי⁹⁵.

שומע אתה מכאן שאי-יציאת רמח"ל למלחמה נגד יריביו הוא משום שהוא חש בנקיון כפיו ויודע הוא שחשדהו במה שאין בו. רמח"ל לא מצא טוב מלהיות שרוי עם עצמו ובכך מצא מנוח לנפשו הסוערת. וסדר זה הציב לעצמו:

שעות קבועות ללימוד הש"ס... ולעתים מזומנים אחזור על הדינים לבלתי אשכחם ת"ו, ושאר זמני אשר אוכל — לחכמה הקדושה הוא, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו ליאור באור החיים, כי (בה) כל ישעי וכל חפץ. אני זו מדתי. החכמים ממני לפי שכלם יעשו איש הישר בעיניו⁹⁶.

משנתחוויר, איפוא, לרמח"ל שאפסה כל תקווה לחבר חיבורים על-פי מגיד ושלא יוכל להכריע את יריביו והורע שורעו גקלט, ואת הגלגל אי-אפשר להשיב אחורנית, משך ידו כליל מן המלחמה העקרה שאינה יוצאת מגדר ניצוח. הוא שלבו נתון היה ללימוד

93 בכל מכתביו ששלח מאמשטרדם חזר רמח"ל וציין זאת. אגרות רמח"ל, עמ' ש, שג—שה, שכב, שכג, שכד.

94 ב"כה בטבת תצ"ו כתב לרבו מאמשטרדם: "לא עת פור העת, אלא המשכיל יבין וידום, אשר הליכות החסידות נסתמו מן הבצע, ותאות הכבוד גדרה דרכי היראה...". שם, עמ' שנט; כ"י סי' 71. אפילו ר' יעקב עמדין מודה שמאז בא רמח"ל לאמשטרדם "לא נשמע ממנו מאומה רע. והביא לדפוס שם שני חבורים קטנים ממעשה ידי מסלת ישרים ודרך תבונות, ולא מצאתי בהם דופי וגנות". תורת הקנאות, עמ' 116.

95 אגרות רמח"ל, עמ' שנה; כ"י שם.

96 שם, עמ' שנט; כ"י שם.

ולחסכתלות בעולמות שלמעלה, לתיקון ולהזדככות, מה תועלת ימצא בהוצאת ימיו בריב ? מעתה לא השיב כלל למתנגדיו ושם עצמו כמי שאינו צד בפולמוס.

עובדה זו גוררתנו לשאלה אחרת: כלום לא גלוותה לאובדן התקווה גם תחושה שיד מתנגדיו תהיה על העליונה ובכך יימצא הוא נכשל והם מנצחים, לפיכך בחר בדרך הוותרנות שאין עמה נצחון ליריביו ואין בה כניעה וכשלון כלפי דידו. ושמה הוראה לדעת, שהסער הגדול שהתחולל סביבו נעוץ במציאות של אותו הדור. התנועה המשיחית השבתאית שנמצאה היו עדיין הדיה מהדהדים בחלל אווירן של קהילות איטליה ואשכנז וחכמי הדור חששו שתנועה שתבוא אחריה תהיה קיצונית יותר ובעיות שלא נפתרו בזמן ארוך, תנסה התנועה החדשה לפותרן כהרף עין ולאחר⁹⁷. מה שבשעת התסיסה לא יכול היה לקבל⁹⁸, אחרי שרוותה נפשו צער ומרורים — סבר וקיבל. יכול גם שלא דווקא מהלכים חיצוניים סיבבו את המפנה, אלא תחושה שתורתו הגיעה לנקודת שבירה. התפתחות יצירתו ושלבי הגאולה הכרוכים בה הם כה מהירים עד שרוחו לא תוכל להדביקה והיא מעבר למה שצפה מראש. אפשר גם שייחולו לאות ומופת שהתמהמהו לבוא לא נתנהו יכול לחכות ובקרבו פנימה נתערערה אמונתו בתורה שנקנתה לו מכוחו של מגיד. ושמה לא קוצר-רוח גרם לכך אלא תקווה היתה בלבו שהנס יתרחש בארץ-ישראל, בעלותו אליה ?

97 ראה במאמר המגיד של רמח"ל, ספונות ה', עמ' שיד.

98 עצה זו כבר השיא לו רבו בראשיתו של הפולמוס: "ואין לך להתרעם כ"כ על הבלתי מאמינים או המסתפקים, כי מי שנכזה בחמין מתיירא מן הפושרין". אגרות רמח"ל, עמ' קה.